

УДК 371.15:373.3

Ірина ПАЛЬШКОВА

*доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету початкового навчання Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
м. Одеса, Україна
e-mail: irina.pa999@gmail.com*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто проблему професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів. Професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості. Основними завданнями загальнокультурної підготовки є: формування загальної культури майбутнього вчителя, виховання високих культурних потреб і інтересів, вдосконалення особистісної, комунікаційної культури, усвідомлення свого місця в діалозі культур, а також розвиток культурної і професійно-педагогічної самосвідомості.

Ключові слова: культура, професійна культура, педагогічна культура.

Сьогодні загально визнаний той факт, що освіта в сучасному світі як культурно-соціальний інститут переживає глибокий кризи, що є віддзеркаленням глобальної цивілізаційної кризи. Її подолання пов'язується з «поворотом» до людини у всіх сферах життєдіяльності людства, зокрема у сфері освіти. Відомо, що будь-яка освітня система базується на певному розумінні світу і людини, яке визначає її цілі і завдання освіти, зміст, методи, засоби і форми організації освітнього процесу.

Останнім часом широкого поширення набули ідеї гуманізації, які, на жаль, не сприяли в достатній мірі відмові освітньої системи від орієнтації на знання, уміння і навички як генеральну мету. Безумовно, знання, виступаючи основою розвиваючого навчання, необхідні, але вони лише проміжний, а не кінцевий результат освіти. Процес гуманізації припускає переосмислення цілей освіти, перехід від «знання центризму» до «людиноцентризму».

Культурно-історичний аспект в педагогічних дослідженнях сьогодні має принципове значення, оскільки він припускає ретроспективний і соціокультурний аналіз вивчення проблеми загальнокультурної підготовки майбутнього вчителя. Культурно-історичний

підхід в дослідженні проблеми загальнокультурної підготовки педагога є міждисциплінарним і орієнтований, перш за все, на використання даних історії філософії, історії психології, педагогіки, історії науки в цілому. Найважливішими складовими культурно-історичного аналізу виступає вивчення: педагогічних цінностей, технологій, форм і результатів педагогічної творчості як синтезу суб'єктивного і об'єктивного, професійно-педагогічної культури як форми прояву загальної культури особистості.

У даний час існує декілька аспектів розгляду проблеми загальнокультурної підготовки майбутнього фахівця. У ряді досліджень загальна культура педагога розглядається як чинник успішності педагогічної діяльності (В. О. Сластьонін, Н. В. Кузьміна, О. А. Петров, І. Е. Відт, І. Ф. Слюняєва та інші), в яких вказуються лише узагальнені характеристики загальнокультурної і професійної підготовки педагога. Мистецтвознавчий аспект підготовки майбутнього вчителя до формування гуманітарної культури, що вчать, досліджує І. Ф. Слюняєва, спираючись, в основному, на процес розвитку навичок «читання» витворів образотворчого мистецтва, не зачіпаючи активні форми художньої творчості [2]. У різному контексті про культуру вчителя, педагогічну

культуру згадують філософи, психологи, педагоги. Але предметом цілеспрямованих наукових досліджень вона стала наприкінці ХХ століття. З початком активної розробки культурологічного напрямку у філософії, соціології, педагогіки і психології проведено дослідження, присвячені загальнотеоретичним основам педагогічної культури (О. В. Барбанщикова, Є. В. Бондаревська, В. М. Гриньова, В. О. Сластьонін та інші) та її окремим аспектам: методологічному (В. О. Сластьонін, В. В. Краєвський); гуманітарному (Г. І. Гайсина, Є. М. Шиянов); морально-естетичному (Н. Б. Крилова); технологічному (М. М. Левіна, Н. Г. Руденко); духовному (О. Г. Силяєва, Н. Є. Щуркова) та інших. У цих роботах педагогічна культура розуміється як важлива частина загальної культури учителя, що виявляється в системі професійних якостей і особливостях педагогічної діяльності.

Вивчення проблеми професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів. Організуючи загальнокультурну підготовку студентів, необхідно виховувати у майбутніх вчителів самостійність мислення, навчити їх не просто вбирати культуру, а в першу чергу самостійно орієнтуватися в ній, відбираючи все необхідне для своєї майбутньої професійної діяльності.

У соціально-педагогічному аспекті педагогічна культура досліджується як сфера людської практики, «концентрований досвід людських сутнісних потенцій» з виховання підростаючого покоління, сфера взаємин, спосіб трансляції культурних цінностей. В соціально-історичному аспекті вона визначається як універсальна характеристика педагогічної реальності, сукупність педагогічного досвіду, що накопичено за час існування всіх наявних світових цивілізацій і історичних періодів їх розвитку (О. С. Анісімов, Є. В. Бондаревська, О. П. Булкін, І. Є. Відт, Г. О. Віленський, Е. Ю. Захарченко та інші). Автори розглядають педагогічну культуру як складну відкриту систему, що самоорганізується, інформаційно забезпечується та спрямовується наукою, мистецтвом, релігією, морально-етичними постулатами суспільства, практичним досвідом людства. В той же час, вона репродукує і транслює новим поколінням

духовно-естетичні, морально-етичні цінності окремої людини, суспільства, нації і всього людства. Педагогічна культура вчителя розглядається як елемент інших, більш складних систем, що функціонують в освіті і суспільстві. Зважаючи на це, автором розроблено теоретичну модель педагогічної культури як особистісного утворення, що забезпечує єдність загальнонаукової, культурологічної, психолого-педагогічної та прикладної підготовки майбутнього вчителя. Структуру даної культури визначає сукупність стійких педагогічних цінностей, оволодіння якими майбутнім вчителем забезпечує особистісну їх значущість.

На нашу думку, всі наведені міркування щодо сутності педагогічної культури мають право на існування. Але виділення окремих функцій, сфер прояву педагогічної культури без встановлення зв'язків і залежностей між ними, без визначення одиниці аналізу педагогічної культури не дає цілісного уявлення про неї. Крім того, сутність культури вчителя не співвідноситься з чинниками, що зумовлюють її формування.

Відчутти себе частиною світової культури – важливе завдання для студента педагогічного вузу. Тому методики побудови нових програм повинні враховувати дані як по загальній, так і по професійній культурі і базуватися на наступних положеннях:

- наявність певних потреб у студентів відносно знань, умінь, навичок, що визначають загальну культуру майбутнього фахівця;
- здійснення загальнокультурної підготовки на основі певної моделі фахівця, що визначає конкретні цілі, зміст і методи загальнокультурної підготовки;
- розуміння студентами необхідності, важливості, доцільності засвоєння навчальної дисципліни в цілому і її окремих розділів не тільки відносно особистісно значущого сенсу, але і суспільного, професійно-педагогічного значення;
- включення студентів у процес загальнокультурної самоосвіти і самовиховання;
- навчання на високому рівні труднощі, але в той же час посилене для студентів з погляду складності навчального матеріалу і з погляду наявності часу для виконання навчальних завдань.

Таким чином, основними завданнями загальнокультурної підготовки є: формування загальної культури майбутнього вчителя, виховання високих культурних потреб і інтересів, вдосконалення особистісної, діяльностної, комунікаційної культури, усвідомлення свого місця в діалозі культур, а також розвиток культурної і професійно-педагогічної самосвідомості.

Ми виходимо з того, що поняття «культура педагога» ширше за поняття «педагогічна культура вчителя». Воно фіксує комплексне багаторівневе явище, що включає і особові якості: характер, товариськість, загальну ерудицію, творчий потенціал в цілому. Саме культура педагога часто визначає, як діятиме в конкретному освітньому процесі та або інша технологія: високий рівень її розвитку дозволять удосконалювати буденні прийоми, низький культурний рівень вчителя може звести нанівець перспективну технологію.

Зміни, що відбуваються в педагогічній культурі на всіх рівнях, пов'язані з розширеним розумінням змісту, форм і напрямів сучасної освіти. Така позиція дозволяє по-іншому зрозуміти і структуру освіти в цілому, діяльності дитини в освіті і педагогічній діяльності.

Метою констатуючого етапу експерименту було виявлення уявлень студентів і вчителів щодо сутності професійно-педагогічної культури.

Задля цього нами була розроблена анкета. В анкетуванні взяли участь 497 студентів і майбутніх вчителів початкових класів Одеської, Миколаївської, Херсонської областей.

На запитання анкети «Які особливості притаманні культурі вчителя?» були одержані такі результати: учитель повинен бути людиною освіченою, інтелігентною – 30,9% опитаних; повинен досконало знати та любити свій предмет, уміти відповісти на будь-яке питання – 52,3% ; уміти спілкуватися з учнями – 44,2%; любити учнів – 31%; мати витримку, спокійно слухати, уміти вислуховувати учня – 18,9%; розуміти учнів – 17,4%; бути ввічливим, не ображати учнів – 27%; сумлінно ставитися до своїх обов'язків – 15%; об'єктивно оцінювати знання та поведінку учнів –

7%; уміти передавати знання, пояснювати так тему, щоб було зрозуміло – 5,5%. Відповіді засвідчили, що учнів приваблює в учителів, перш за все, рівень знань, уміння контактувати, спілкуватися, ставитись до них з повагою, любов'ю і розумінням. Але викликає тривогу той факт, що вчителі не уміють вислуховувати учнів, ображають їх.

Звичайно, діапазон відповідей учителів (85 опитаних) вужчий. Так, 53,4% опитаних вважають, що педагогічна культура вчителя – це висока освіченість, начитаність, вихованість, інтелігентність, любов до людей. Показниками педагогічної культури, як засвідчили відповіді, є: тактовність – 36,3%; ввічливість – 35,6%; уміння спілкуватися з учнями та їх батьками, колегами – 37,5%; професіоналізм – 19,6%; дисциплінованість – 18,9%; порядність – 12,3%; повага до людей – 10,2%; оптимізм – 8,6%; толерантність – 2,2%; уміння красиво одягатися – 2,8%. 55,6% учителів вважають, що необхідно постійно підвищувати рівень професійно-педагогічної культури. 44,4% учителів не вбачають за необхідне формувати професійно-педагогічну культуру, а вважають, що необхідно розвивати лише професійні якості та знання вчителя.

Було встановлено, які уявлення мають студенти щодо проблеми формування професійно-педагогічної культури вчителя та її компонентів. Так, на питання «Що являє собою педагогічна культура?» отримали такі відповіді. Більшість студентів із випускних курсів (31,6%) вважали, що професійно-педагогічна культура – це одна з складових загальнолюдської культури, з одного боку, і невід'ємна складова педагогічної майстерності – з другого; 17,9% опитаних упевнені в тому, що це сукупність професійних якостей, яка включає, перш за все, навички спілкування з учнями, а також компоненти загальнолюдської культури; 18,8% студентів припускають, що це сукупність якостей особистості, що сприяє ефективній педагогічній діяльності; 15,3% під педагогічною культурою розуміють рівень творчих здібностей і сил людини, котрі реалізуються в педагогічній діяльності та включають знання, уміння, навички вчителя, рівень інтелекту, морального і естетичного розвитку: світогляд, форми та способи

спілкування; 14,4% опитаних зазначили, що це – частина професіоналізму учителя, та синтез професійних якостей.

Студенти перших курсів зводили педагогічну культуру, в основному, до спілкування вчителя з учнями, до етичної поведінки педагога в різних ситуаціях (63%), деякі вважали, що це система, синтез особистісних якостей, знань і ерудиції вчителя (20%); комплекс етичних норм та індивідуальних якостей педагога, котрі сприяють продуктивному спілкуванню з учнями, допомагають запобігати конфліктним ситуаціям (7%); 5% опитаних вважали, що педагогічна культура – це, перш за все, поведінка вчителя, його ставлення до учнів, вміння завоювати їх повагу, бути для них авторитетом у всіх справах; 5% студентів були упевнені в тому, що це володіння вчителем усіма необхідними педагогічними прийомами, котрі дозволяють виховувати та навчати школярів, не принижуючи їх гідності, проявляючи тактовність.

На запитання «Які компоненти педагогічної культури Ви можете назвати?» Ці студенти відповіли таким чином (див. табл. 1).

Як бачимо, більшість студентів вважали, що в основі професійно-педагогічної культури лежить знання з предмету та методики викладання, знання з педагогіки та психології учителя, велике значення має також культура спілкування, розвинені комунікативні вміння вчителя.

Проте студенти не вказали на важливість розвитку педагогічної етики, не вказали на емпатію вчителя, розвиток тактовності. Слабка обізнаність студентів з професійно важ-

ливими якостями і вміннями, необхідними для формування професійно-педагогічної культури вчителя.

На запитання «У яких формах треба здійснювати формування педагогічної культури?» студенти утруднювались відповідати (22,2%) або вказували, що цим повинні займатися викладачі (31,7%), що слід створювати певні ситуації (24,6%), проводити диспути (21,5%).

Отримані дані дозволяють говорити про те, що формування професійно-педагогічної культури є незадовільним.

Студенти вважали, що дуже важливо, коли викладач, учитель тактовний, уміє зацікавити, ніколи не принизить, завжди прийде на допомогу, завжди в хорошому настрої, з усмішкою, елегантно одягнений.

На запитання «Що заважає процесу формування професійно – педагогічної культури?» студенти в цілому вказали на відсутність творчої атмосфери та демократичних взаємовідносин на заняттях. На думку студентів, щоб працювати творчо, необхідні «відсутність авторитарності з боку викладача» (33,4%), «взаєморозуміння» (27,3%), «доброзичлива атмосфера, у якій почуваш себе впевнено, вільно, незалежно» (16,9%), «повага до особистості студента» (43,8%), «постійний діалог, висловлювання власних думок» (34,3%), «створення ситуацій успіху» (29,1%).

Отже, організація занять у вищому навчальному педагогічному закладі повинна передбачати взаємовідносини «викладач-студент», засновані на довірі, співтворчості, співробітництві, можливості висловити свій

Таблиця 1

Компоненти професійно-педагогічної культури (у %)

Компоненти професійно-педагогічної культури вчителя початкової школи	Студенти				
	1 курсу	2 курсу	3 курсу	4 курсу	5 курсу
Знання предмета та методики викладання	26	22	27	28	25
Любов до дітей	11	14	11	13	9
Комунікативні вміння	14	10	15	16	17
Культура мовлення	7	8	12	13	14
Знання педагогіки та психології	23	20	21	17	22
Педагогічна етика	7	6	4	7	7
Культура поведінки	9	9	2	3	4
Педагогічний такт	17	11	8	3	2

погляд, мати право на помилку, бути почутим і зрозумілим. Такий тип взаємовідносин повинен стати гарантом успіху діяльності учителя.

Великий вплив на процес формування професійно-педагогічної культури спричиняє характер взаємовідносин у ВНЗ. Він повинен бути доброзичливим (25,3% опитаних студентів усіх курсів), викликати взаємний інтерес (19,6%). А от конфліктні ситуації викликають байдужість до студентських проблем (38,1%), небажання зрозуміти студента і прийти на допомогу (22,8%), безтактність (18,4%), нетерпимість (14,3%).

Серед вчителів міст Одеси та Кривого Рогу ми провели анкетування. Мета даного анкетування – з'ясувати, наскільки обізнані вчителі в трактуванні поняття «професійно-педагогічна культура», «співпраця», «спілкування», яку роль вони відводять цим категоріям в підвищенні результатів навчально-виховного процесу та чи застосовують вони завдання які сприяли формуванню культури у учнів на своїх уроках.

Ми запропонували вчителям такі запитання:

1. Назвіть фактори, що забезпечують результативність взаємодії вчителя і учнів на уроці.

2. «Професійно-педагогічна культура», як ви розумієте це поняття?

3. Роз'ясніть поняття «педагогічна культура», «професійна культура», «співпраця вчителя і учнів».

4. В якій ролі виступає учень на уроці: як об'єкт чи суб'єкт навчального процесу?

5. Які умови забезпечують результативність професійно-педагогічної культури вчителя початкової ланки?

Аналіз одержаних результатів показав наступне. Більшість учителів (47%) серед факторів, що забезпечують результативність формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів, зазначили створення культурологічну спрямованість змістового та процесуального-технологічного компонентів освітньої системи підготовки майбутнього вчителя початкових класів; формування у студентів усвідомлення образу професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів.

Менша частина вчителів (27%) назвали забезпечення адекватного освітньо-культурного простору у процесі реалізації педагогічних технологій навчання.

Решта (із 100%) вчителів (35%) правильно сформулювали визначення терміну «професійна культура».

Більшість вчителів (45%) припустилася помилок в тлумаченні терміну «педагогічна культура», проте суть цих понять не була розкрита повністю. Учителі початкової ланки не змогли з'єднати ці два поняття у єдине ціле.

Що до ролі учня в навчально-виховному процесі, переважна більшість вчителів (60%) зазначили, що учень є об'єктом навчального процесу. Менша частина (40%) у своїх відповідях вказали, що учень виступає суб'єктом навчально-виховного процесу. Як бачимо із запропонованого анкетування, як і вчителі так і студенти не можуть правильно визначити поняття «професійно-педагогічна» культура вчителя початкової школи.

Серед відомих форм педагогічної взаємодії на уроці, більшість вчителів (60%) використовують традиційні, стандартні форми педагогічної взаємодії. Імітаційно-ігрові форми використовують 24% вчителів. Проте частотність застосування дуже низька: приблизно 1 раз на 3–4 місяці. 13% вчителів використовують постійно в своїй роботі нові і нестандартні форми педагогічної взаємодії. Умови, що забезпечують результативність взаємодії вчителя і учнів на уроці, частіше за все згадуються умови, визначені нами.

Отже, професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості. Культура розглядається з двох позицій: з одного боку – як властивість діючого суб'єкта, з іншого – як об'єктивне (об'єктивоване) буття, опредмечене, що несе в собі результуючий момент діяльності; як зовнішня предметність, діяльнісний, технологічний бік. Подальшу свою роботу вбачаємо в розробці змісту компонентів та тестового контролю з визначення критеріїв професійно-педагогічної культури майбутніх вчителів.

Список використаних джерел

1. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность // Педагогика. — 1999. — № 3. — С. 37—43.
2. Культура, культурология и образование. Материалы «Круглого стола» // Вопросы философии. — 1997. — № 2. — С. 3—56.
3. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования / Под ред. И.Ф. Исаева. — Белгород: Изд-во БГУ, 1999. — 151 с.
4. Слостенин В.А. Университетское педагогическое образование: проблемы и решения // Профессионально-педагогическая культура: история, теория, технология. — Белгород, 1996. — С. 3—8.

References

1. Bondarevskaya Ye. V. Pedagogicheskaya kul'tura kak obshchestvennaya i lichnaya tsennost' [Pedagogical Culture as a Public and Personal Value]. // Pedagogika. — 1999. — № 3. — S. 37—43. [in Russian].
2. Kul'tura, kul'turologiya i obrazovaniye. Materialy «Kruglogo stola» [Culture, culture and education. Materials of the Round Table] // Voprosy filosofii. — 1997. — № 2. — S. 3—56. [in Russian].
3. Kul'turologicheskiy podkhod v teorii i praktike pedagogicheskogo obrazovaniya [Cultural Approach in the Theory and Practice of Teacher Education] / Pod red. I.F. Isayeva. — Belgorod: Izd-vo BGU, 1999. — 151 s. [in Russian].
4. Slastenin V. A. Universitetskoye pedagogicheskoye obrazovaniye: problemy i resheniya [University pedagogical education: problems and solutions] // Professional'no-pedagogicheskaya kul'tura: istoriya, teoriya, tekhnologiya. — Belgorod, 1996. — S. 3—8. [in Russian].

Пальшкова И. А. Исследование профессионально-педагогической культуры учителя начальных классов

В статье рассмотрена проблема профессионально-педагогической культуры учителя начальных классов. Профессионально-педагогическая культура – это сложный динамический процесс постепенного формирования профессиональных знаний, профессиональных умений и профессионально значимых качеств личности. Основными задачами общекультурной подготовки являются: формирование общей культуры будущего учителя, воспитание высоких культурных потребностей и интересов, усовершенствование личностной, коммуникационной культуры, осознание своего места в диалоге культур, а также развитие культурного и профессионально-педагогического самосознания.

Ключевые слова: культура, профессиональная культура, педагогическая культура.

Pal'shkova I. Study of the professional and pedagogical culture of the primary school teacher

In article are considered a problem of is professional-pedagogical culture of the teacher of initial classes. The is professional-pedagogical culture is a difficult dynamic process of gradual formation of professional knowledge, professional abilities and professionally meaning qualities of the person. The primary goals of common cultural preparation is: formation of the general culture of the future teacher, education of high cultural requirements and interests, improvement of personal, communication culture, comprehension of the place in dialogue of cultures, and also development of cultural and is professional-pedagogical consciousness.

Vocational and pedagogical culture is a complex dynamic process of gradual formation of professional knowledge, professional skills and professionally significant personal qualities. Culture is considered from two positions: on the one hand – as a property of the acting subject, on the other – as an objective (objectified) being, objectified, carrying the resulting moment of activity; as the external objectivity, activity, technological side. Forms of cultural objectification are different: from objectification in the neurodynamic structures of the individual's brain of his views, goals, values, intentions – to professional skills; from stereotyped forms of professional activity – to innovations and spiritual practices.

Professional-pedagogical culture allows to take professionally important decisions, to predict the results of pedagogical influence, provides reflexive understanding, readiness and ability to provide psychological support to the child, assist it in solving psychological problems and difficulties, to update the reserves of personal growth, makes it possible to overcome the conflict situations that arise in the process of professional activity.

Key words: culture, professiona culture, pedagogical culture.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2017